

Sławomir Bylina

Relacje kardynała Augusta Hlonda z arcybiskupem Józefem Gawliną w latach 1933-1948

Colloquia Theologica Ottoniana nr 1, 7-27

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RELACJE KARDYNAŁA AUGUSTA HLONDA Z ARCYBISKUPEM JÓZEFEM GAWLINĄ W LATACH 1933–1948

Sławomir Bylina*

Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Szczecińskiego

Wstęp

Zagadnienie relacji tak znakomitych postaci w dziejach Kościoła katolickiego w Polsce, jakimi byli prymas Polski kardynał August Hlond i biskup połowy Józef Gawlina, zasługują na dogłębną analizę. Dzięki źródłom¹ i dostępnej literaturze można stwierdzić, że była to relacja dość szczegółna, wręcz ojcowska.

Warto w tym miejscu zauważyć, że do pierwszego spotkania kapłanów doszło w styczniu 1923 roku, kiedy to ks. A. Hlond od dnia 17 grudnia 1922 roku przybył do Katowic, aby pełnić funkcję administratora apostolskiego. Ks. J. Gawlina wspominał to spotkanie bardzo szczególnie: „[...] nowego Ordynariusza widziałem po raz pierwszy w styczniu 1923 r. moje wrażenie było: to rotmistrz

---

* Ks. ppor. dr Sławomir Bylina – pracownik naukowy Katedry Badań nad Konfliktami i Pojednávaniem Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego; e-mail: slawekbylina@vp.pl.

¹ Podstawowe źródła: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003. Korespondencja znajduje się także w pracy zbiorowej pod red. prof. dr. hab. W.J. Wysockiego *Kapelani wrześniowi. Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania* (Warszawa 2001, s. 315–356). Pamiętniki ks. J. Gawliny przechowywane są w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach; na ich podstawie J. Gawlina opracował *Wspomnienia* (Katowice 2004). Dane zawarte w przypisach dolnych zostały zaczerpnięte w części z *Korespondencji Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948* w opracowaniu J. Myszora i ks. J. Koniecznego. Interesujący jest artykuł ks. D. Bednarskiego *August Hlond i Józef Gawlina: współpracownicy i wizjonerzy*, w: J. Myszor (red.), *Biskup August Hlond i jego diecezja*, Katowice 2013 (s. 57–67). O wzajemnych relacjach kapłanów w latach 1923–1933 zob. S. Bylina, *Relacje kard. Augusta Hlonda z abp. Józefem Gawliną w latach 1923–1933*, w: Z. Kępa (red.), *Arcybiskup Józef Gawlina w oczach historyków i duszpasterzy*, Warszawa–Mińsk Mazowiecki 2016, s. 23–37.

w sutannie. Smukły, wysoki o wyrazistej, przystojnej twarzy, o ruchach jednocześnie zdecydowanych i eleganckich, nie przyprószonych jeszcze żadną siwizną włosami, przyjął mnie z ujmującą życzliwością, która tak bardzo odbijała się od chłodnego sposobu bycia naszych dotychczasowych przełożonych”².

Nowy przełożony podczas pobytu w diecezji ks. J. Gawliny powierzał mu kolejne funkcje. Był on m.in.: administratorem zbuntowanej parafii Miedźna³, sekretarzem generalnym Akcji Katolickiej, redaktorem „Gościa Niedzielnego”, katechetą i kapelanem szpitala sióstr elżbietanek oraz nowicjatu, pracownikiem kurii biskupiej⁴, sekretarzem generalnym Ligi Katolickiej⁵ na Śląsku⁶.

Po nominacji na arcybiskupa poznańskiego i gnieźnieńskiego oraz na prymasa Polski ks. biskup A. Hlond dnia 24 czerwca 1926 roku powiedział ks. J. Gawlinie: „Dziękuję księdzu za współpracę i wierność i ubolewam, że nasze drogi się rozchodzą”⁷. Dzięki takiej ocenie oraz rekomendacji ks. J. Gawlina został dyrektorem Katolickiej Agencji Prasowej⁸. W 1929 roku wraca jednak do diecezji i zostaje mianowany radcą kurii, promotorem sprawiedliwości w sądzie biskupim. Zajął się także Akcją Katolicką. Na własną prośbę w 1931 roku został proboszczem parafii św. Barbary w Królewskiej Hucie (obecnie Chorzów)⁹. Przez cały ten okres kapłanów tych łączyły znakomite relacje, co uwidacznia korespondencja, którą prowadzili.

² J. Gawlina, *Ks. Prymas Hlond jako Biskup Śląski*, „Duszpasterz Polski Zagranicą” 3–4 (1952), s. 29; ks. J. Myszor, *Czy na Górnym Śląsku potrzebna była nowa diecezja*, w: J. Myszor (red.), *Biskup August Hlond...*, s. 21; S. Bylina, *Relacje kard. Augusta Hlonda z abp. Józefem Gawliną w latach 1923–1933*.

³ J. Gawlina, *Wspomnienia...*, s. 34–35.

⁴ Tamże, s. 39.

⁵ Liga Katolicka została założona przez ks. Józefa Prądzyńskiego (1877–1942), powołano ją 21 marca 1923 roku. Następnie zorganizowano Akcję Katolicką.

⁶ *Pismo Administratora Apostolskiego Ks. Augusta Hlonda do Wielbnego Ks. Józefa Gawliny w Katowicach z dnia 15 stycznia 1925 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja...*, s. 20.

⁷ J. Gawlina, *Wspomnienia...*, s. 47.

⁸ Tamże.

⁹ P. Taras, *Gawlina Józef Feliks*, [hasło w:] *Encyklopedia katolicka*, t. V, Lublin 1989, k. 897–888; *Pismo ks. J. Gawliny do Waszej Eksceleńcji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 4 lipca 1931 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja...*, s. 139.

1. Biskupstwo do wybuchu wojny w latach 1933–1939

Kolejnym etapem w życiu ks. prałata J. Gawliny była nominacja biskupa 11 lutego 1933 roku. Konsekracja została połączona z otrzymaniem sakry biskupiej 19 marca 1933 roku¹⁰. Konsekracji dokonał ks. kardynał prymas A. Hlond, a współkonsekratorami był bp Wincenty Tymieniecki¹¹, bp społeczny z Łodzi, oraz ks. bp Stanisław Adamski. Z generałów byli obecni: inspektor armii K. Sosnkowski¹², gen. dr J. Zajac¹³, gen. T. Kasprzycki¹⁴ i gen. W. Przeździecki¹⁵. Pułki wystawiły delegację, np. podchorążówka z Ostrowi Mazowieckiej wysłała delegację w mundurach historycznych. Do ołtarza prowadził nominata proboszcz ks. Otto Pflieger. Matka biskupa i rodzina była w zakrystii i widziała bezpośrednio ołtarz¹⁶.

Rola biskupa polowego w ówczesnych czasach nie była łatwa. Ordynariat Polowy zawsze stanowił przedmurze w relacjach Kościoła katolickiego – państwo. Także biskup polowy był, jak stwierdzał sam J. Gawlina: „buforem, który łagodzi tarcia”¹⁷. A takich tarć było dużo. J. Gawlina pisał: „Z reżymem sanacyjnym nie szedłem w krok i ściągnąłem na siebie szykany, może mniejsze niż mój poprzednik, a przecież bardzo przykre”¹⁸. Chociaż z drugiej strony znał życzenie samego Piusa XI¹⁹, aby: „nareszcie zaprowadził spokój na tym najbardziej newralgicznym punkcie stosunków kościelno-państwowych w Polsce”²⁰.

W związku z posługą biskupa polowego J. Gawlina przeżywał wiele trudnych chwil, o których pisał prymasowi, m.in. o chęci zrezygnowania z duszpasterstwa wojskowego i przyjęcia funkcji biskupa w najmniejszej diecezji kieleckiej. Prosił nawet o interwencję w Rzymie w tej sprawie: „Muszę się Eminencji szczerze przyznać, że po prostu duszę się na stanowisku biskupa polowego. Wobec tego

---

¹⁰ S. Wilk SDB, *Biskupi polowi Wojska Polskiego w II Rzeczypospolitej*, w: J. Ziółek (red.), *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, Lublin 2004, s. 379.

¹¹ Bp Wincenty Tymieniecki (1871–1934), biskup łódzki w latach 1921–1934.

¹² Kazimierz Sosnkowski (1885–1969), gen., inspektor Armii w latach 1927–1939.

¹³ Józef Zajac (1891–1963), gen. Armii Polskiej na Wschodzie.

¹⁴ Tadeusz Kasprzycki (1891–1978), gen., minister spraw wojskowych w latach 1935–1939.

¹⁵ Wacław Jan Przeździecki (1883–1964), gen., brat bp. H. Przeździeckiego.

¹⁶ J. Gawlina, *Wspomnienia...*, s. 83.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże, s. 84.

¹⁹ Pius XI – Ambrogio Damiano Achille Ratti (1857–1939), nuncjusz apostolski w Polsce w latach 1919–1920, papież w latach 1922–1939.

²⁰ J. Gawlina, *Wspomnienia...*, s. 84.

pozwalam sobie prosić Eminencję o poparcie prośby mojej o przeniesienie mnie na stanowisko biskupa kieleckiego²¹.

Bp J. Gawlina był członkiem komisji społecznej episkopatu, sekretarzem i jednocześnie prezesem podkomisji radiowej i kinowej w komisji prasowej, pracował w Akcji Katolickiej oraz uczestniczył w komisji głównej, czyli prawnej²².

Od strony urzędowej również bp J. Gawlina otrzymywał nowe zadania. Przykładem jest przygotowany referat na Konferencję Episkopatu pt. *Duszpasterstwo wojskowe*²³. Wystąpienie to poparł prymas wraz z kilkoma biskupami²⁴. Jak to było w tradycji, bp J. Gawlina zdawał relacje prymasowi z poczynań w duszpasterstwie wojskowym. Pisał o rekolekcjach, które sam prowadził²⁵, księżach i kwestiach duszpasterskich²⁶. Biskupi poruszali także kwestię sprowadzenia relikwii św. Andrzeja Boboli²⁷ do kraju²⁸.

Bp J. Gawlina zaciekał również prymasa nowinkami, np. o rzekomym pochodzeniu ze Śląska papieża Piusa X²⁹, pisał o procedurach uściślenia faktów³⁰. Wspólnie rozważano losy „Strzelca”³¹ i „Junackich Hufców Pracy”³². Tuż przed

²¹ *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 4 maja 1937 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja...*, s. 178.

²² J. Gawlina, *Wspomnienia...*, s. 112.

²³ *Pismo Ks. Biskupa J. Gawliny do Waszej Eminencji Hlonda z dnia 11 września 1934 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja...*, s. 161.

²⁴ Byli to: ks. kard. A. Kakowski, bp H. Przeździecki, bp S. Łukomski. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Kardynała Prymasa Hlonda z dnia 11 września 1934 r.*, w: tamże, s. 161.

²⁵ *Pismo Ks. Biskupa J. Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 25 listopada 1934 r.*, w: tamże, s. 162–163.

²⁶ *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eminencji Hlonda z dnia 31 styczeń 1936 r.*, w: tamże, s. 165–166.

²⁷ Św. Andrzej Bobola (1591–1657), jezuita, misjonarz, męczennik, patron Polski.

²⁸ *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 8 maja 1938 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja...*, s. 184.

²⁹ Pius X – Giuseppe Melchiorre Sarto (1835–1914), papież w latach 1903–1914.

³⁰ *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 4 maja 1937 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja...*, s. 178.

³¹ *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji A. Hlonda z dnia 18 października 1937 r.*, w: tamże, s. 179–180.

³² *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 25 października 1938 r.*, w: tamże, s. 186–191.

wybuchem II wojny światowej konsultowano kwestię szpitali i udziału siostr zakonnych w opiece nad rannymi, a także szkoleń, zaplecza itp.³³

2. Zawierucha wojenna (1939–1945)

Podczas trwania kampanii wrześniowej po wybuchu II wojny światowej bp J. Gawlina towarzyszył Sztabowi Generalnemu Wojska Polskiego. Dnia 3 września kapłani spotkali się w Warszawie, a następnie 9 września w Łucku. Tam 11 września bp J. Gawlina został „ranny w ramię i nieco w twarz”, natomiast jego sekretarz, ks. Mikołaj Drużbacki, zginął od niemieckiej bomby lotniczej³⁴. Na polecenie marszałka Edwarda Rydza-Śmigłego bp J. Gawlina udaje się do Rumunii³⁵.

Z pisma z 27 września dowiadujemy się, że prymas A. Hlond jest rzecznikiem sprawy polskiej u Ojca św., a także otrzymujemy informacje na temat prowadzonych działań wojskowych i sytuacji zaplecza duchowego³⁶.

Bp J. Gawlina po krótkim pobycie w Rumunii w drodze do Francji spotkał się 6 października 1939 roku z prymasem A. Hlondem w Stolicy Apostolskiej. Po rozmowie w Watykanie z prymasem bp J. Gawlina przedłożył 8 października prośbę o przedłużenie jurysdykcji. W odpowiedzi sekretarz stanu kard. Luigi Maglione³⁷ poinformował go w piśmie z 12 października: „Jego Świątobliwość łaskawie godząc się na prośbę, stwierdza, że zachowujesz wszystkie przyznawane uprawnienia”³⁸. Był to bardzo ważny dokument, potwierdzający suwerenność Rzeczypospolitej³⁹. Dzięki jurysdykcji od papieża bp J. Gawlina został mianowany członkiem powołanej w Paryżu Rady Narodowej. Po klęsce Francji Rada Narodowa uchwaliła wotum nieufności wobec gen. W. Sikorskiego, które jako prze-

---

³³ *Pismo Biskupa polowego Józefa Gawliny do Waszej Eminencji A. Hlonda z dnia 28 sierpnia 1939 r.*, w: tamże, s. 194–195.

³⁴ J. Gawlina, *Wspomnienia...*, s. 149.

³⁵ S. Wilk SDB, *Biskupi polowi...*, s. 380.

³⁶ *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleńcy! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 27 września 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja...*, s. 196–198.

³⁷ Kard. Luigi Maglione (1877–1944), sekretarz stanu Stolicy Apostolskiej.

³⁸ *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Kardynała Prymasa Hlonda z dnia 5 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja...*, s. 199; abp S. Wesoly, *Stosunki między generałem Sikorskim i biskupem J. Gawliną*, „Zeszyty Historyczne” 1991, t. XCV, s. 24.

³⁹ J. Odziemkowski, *Służba duszpasterska w Armii Krajowej*, w: J. Ziółek (red.), *Historia duszpasterstwa...*, s. 140.

wodniczący Komisji Spraw Zagranicznych J. Gawlina referował⁴⁰. Bp J. Gawina był duszpasterzem Armii Polskiej w ZSSR, w 1942 roku wizytował tamtejsze oddziały. Na żądanie władz radzieckich wyjechał z ZSRR do Persji, Mezopotamii i Palestyny, w 1943 roku do Stanów Zjednoczonych. Został duszpasterzem 2 Korpusu⁴¹.

Nieustannie w korespondencji wojennej przewijały się sprawy Polski i Polaków. Kapłani analizowali sytuację geopolityczną kraju i zawsze zmierzali do wsparcia Polaków, jak nie materialnie, to duchowo. Bp J. Gawlinie zależało na wydaniu broszurki nt. sytuacji Kościoła w okupowanej Polsce⁴². Dziękował za napisanie listu pasterskiego pt. *Kłęska Polski a Kościół*⁴³. Apelował o zdecydowane stanowisko papieża w tej kwestii. Dnia 28 kwietnia 1941 roku bp J. Gawlina zachęcał prymasa Hlonda, aby papież napisał kilka słów do rodaków w Polsce: „Sądzę, że ponowne odezwanie się Ojca świętego o Polsce byłoby bardzo na czasie i uspokoiłoby umysły, a przekreśliłoby plany nieprzyjaciół”⁴⁴. Osobiście J. Gawlina wydał m.in. *List pasterski do Wojska Polskiego* z Londynu o stosunku Ojcu św. Piusa XII do Polaków⁴⁵. Miał również przemówienia radiowe⁴⁶.

Z prymasem Polski omawiali działalność osób związanych z wojskowością – relacje z marszałkiem Edwardem Rydzem-Śmigłym⁴⁷, generałami: Józefem

⁴⁰ Abp S. Wesoly, *Wstęp*, w: J. Gawlina, *Wspomnienia...*, s. 10.

⁴¹ W. Jakubowski, ks. M. Solarczyk, *Organizacja Kościoła rzymskokatolickiego na ziemiach polskich od X do XX wieku*, Warszawa–Olsztyn 2011, s. 235.

⁴² *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 28 grudnia, 3 stycznia, 12 marca 1940 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja...*, s. 220.

⁴³ *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia, 3 stycznia 1940 r.*, w: tamże, s. 212.

⁴⁴ *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 28 kwietnia 1941 r.*, w: tamże, s. 232.

⁴⁵ *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 28 kwietnia 1941 r.*, w: tamże, s. 232. Więcej na temat relacji Piusa XII do Polaków zob. S. Bylina, *Solidarność Piusa XII wobec sprawy polskiej w latach okupacji hitlerowskiej*, w: E. Jarmoch, A.W. Świdorski, I.A. Trzpił (red.), *Bezpieczeństwo człowieka a solidarność*, Siedlce 2013, s. 75–86.

⁴⁶ *Pismo Hlonda do Eminencji Gawliny z dnia 2 lipca 1941 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja...*, s. 235.

⁴⁷ Edward Rydz-Śmigły (1886–1944), generalny inspektor Sił Zbrojnych od 1935 roku. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 25 kwietnia 1937 r.*, w: tamże, s. 177; *Pismo Ks. Biskupa Józefa Gawliny do Waszej Eminencji A. Hlonda*, w: tamże, s. 179–183; *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 5 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 199, 248.

Beckiem⁴⁸, Bolesławem Wieniawą-Długoszewskim⁴⁹, Januszem Głuchowskim⁵⁰, Józefem Hallerem⁵¹, Marianem Januszajtis-Żegotą⁵², Tadeuszem Kasprzyckim⁵³, Franciszkiem Kleebergiem⁵⁴, Aleksandrem Ładosiem⁵⁵, Stanisławem Maczkiem⁵⁶,

---

⁴⁸ Józef Beck (1894–1944), polityk, płk, współpracownik J. Piłsudskiego, współorganizator przewrotu majowego, minister spraw zagranicznych w latach 1932–1939. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 202; *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 20 grudnia 1939 r.*, w: tamże, s. 209.

⁴⁹ Bolesław Długoszewski-Wieniawa (1881–1941), gen., adiutant marszałka J. Piłsudskiego, ambasador RP w Królestwie Włoch. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 17 lutego 1937 r.*, w: tamże, s. 173; *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia, 3 stycznia 1940 r.*, w: tamże, s. 212.

⁵⁰ Janusz Głuchowski (1888–1964), gen. dywizji. *Pismo Ks. Biskupa Józefa Gawliny do Waszej Eminencji A. Hlonda*, w: tamże, s. 180–181; *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 8 lipca 1947 r.*, w: tamże, s. 260.

⁵¹ Józef Haller (1873–1960), gen., po I wojnie w imieniu Komitetu Narodowego Polskiego utworzył u boku Francji tzw. Błękitną Armię, inspektor generalny armii i członek Rady Wojennej, poseł na sejm w latach 1920–1927; przeciwnik J. Piłsudskiego. Współorganizator tzw. Frontu Morges. W 1937 roku utworzył Stronnictwo Pracy. W latach 1940–1943 minister oświaty w rządzie W. Sikorskiego. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 202–205; *Pismo Biskupa J. Gawliny do Eksceleencji! A. Hlonda z dnia 15 lutego 1941 r.*, w: tamże, s. 227.

⁵² Marian Januszajtis-Żegota (1889–1973), gen. dywizji, ostatni dowódca I Brygady Legionów Polskich. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 stycznia 1948 r.*, w: tamże, s. 268.

⁵³ Tadeusz Kasprzycki (1891–1978), minister spraw wojskowych w latach 1935–1939. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 25 kwietnia 1937 r.*, w: tamże, s. 177; *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 27 września 1939 r.*, w: tamże, s. 196; *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 20 grudnia 1939 r.*, w: tamże, s. 209.

⁵⁴ Franciszek Kleeberg (1881–1942), dowódca 29 Dywizji Piechoty. *Pismo Ks. Biskupa Józefa Gawliny do Waszej Eminencji A. Hlonda*, w: tamże, s. 180–181; *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia, 3 stycznia 1940 r.*, w: tamże, s. 213.

⁵⁵ Aleksander Ładoś, gen., minister bez teki w rządzie gen. W. Sikorskiego. *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia 1939 r.*, w: tamże, s. 210; *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia, 3 stycznia 1940 r.*, w: tamże, s. 212.

⁵⁶ Stanisław Maczek (1892–1994), gen. broni, dowódca dywizji panczernej. *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 20 grudnia 1939 r.*, w: tamże, s. 209; *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 8 lipca 1947 r.*, w: tamże, s. 260.

Izydorem Modelskim⁵⁷, Aleksandrem Osieńskim⁵⁸, Gustawem Paszkiewiczem⁵⁹, Bronisławem Pruger-Ketlingiem⁶⁰, Bronisławem Regulskim⁶¹, Władysławem Sikorskim⁶², Kazimierzem Sosnkowskim⁶³. Również działalność osób ze świata polityki była tematem korespondencji. Pisano o księciu Augustacie Czartoryskim⁶⁴, Ignacym Paderewskim⁶⁵, Władysławie Raczkiewicz⁶⁶, prof. Stanisławie Grab-

---

⁵⁷ Izydor Modelski (1889–1962), gen. dywizji. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 203; *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 19 sierpnia 1941 r.*, w: tamże, s. 238.

⁵⁸ Aleksander Osieński (1870–1956), gen., od 4 października 1935 roku w stanie spoczynku. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 201.

⁵⁹ Gustaw Paszkiewicz (1892–1955), gen. dywizji. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 8 lipca 1947 r.*, w: tamże, s. 259–260.

⁶⁰ Bronisław Pruger-Ketling (1891–1958), dowódca 2 Dywizji Strzelców Pieszych we Francji w latach 1939–1940. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 203.

⁶¹ Bronisław Regulski (1886–1961), gen., pierwszy wiceminister spraw wojskowych. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 27 września 1939 r.*, w: tamże, s. 196.

⁶² Władysław Sikorski (1881–1943), gen., szef Sztabu Generalnego w latach 1921–1922, premier i minister spraw wewnętrznych w latach 1922–1923, minister spraw wojskowych w latach 1924–1925, współzałożyciel Frontu Morges, w czasie II wojny światowej premier rządu na uchodźstwie i naczelny wódz w latach 1939–1943. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 27 września 1939 r.*, w: tamże, s. 197–198; *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 203–206.

⁶³ *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 17 lutego 1937 r.*, w: tamże, s. 173; *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 26 marca 1937 r.*, w: tamże, s. 175; *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 5 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 199; *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 204.

⁶⁴ Bł. August Czartoryski (1858–1893), salezjanin, książę. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 21 stycznia 1941 r.*, w: tamże, s. 224.

⁶⁵ Ignacy Paderewski (1860–1941), przewodniczący Rady Narodowej w Londynie od 1940 roku. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 204; *Pismo Biskupa J. Gawliny do Eksceleencji! A. Hlonda z dnia 15 lutego 1941 r.*, w: tamże, s. 227.

⁶⁶ Władysław Raczkiewicz (1885–1947), prezydent RP na uchodźstwie (1939–1947). *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 5 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 199; *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Najdostojniejszego Księdza Prymasa A. Hlonda z dnia 17 grudnia 1939 r.*, w: tamże, s. 207–208.

skim⁶⁷ oraz ministrach: Marianie Seydzie⁶⁸, Janie Stańczyku⁶⁹, Stanisławie Stroińskim⁷⁰. Omawiano zagadnienia związane z Radą Narodową⁷¹ oraz na szczeblu międzynarodowym nominacje ambasadorów watykańskich⁷²: Juliusza Łukasiewicza⁷³, Leona Noela⁷⁴, Kazimierza Papee⁷⁵. Zajmowano się również działalnością osobistości rangi europejskiej, takich jak: Winston Churchill⁷⁶, Franklin

---

⁶⁷ Stanisław Grabski (1871–1949), poseł. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 8 listopada 1941 r.*, w: tamże, s. 244–245.

⁶⁸ Marian Seyda (1879–1967), poseł, minister sprawiedliwości. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleńcji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 202; *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleńcji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 12 stycznia 1948 r.*, w: tamże, s. 267–268.

⁶⁹ Jan Stańczyk (1886–1953), poseł, minister pracy i opieki społecznej. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleńcji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 204; *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 27 maja 1945 r.*, w: tamże, s. 253.

⁷⁰ Stanisław Stroiński (1882–1955), poseł, minister informacji. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleńcji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 27 września 1939 r.*, w: tamże, s. 198; *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleńcji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: tamże, s. 203–204; *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia 1939 r.*, w: tamże, s. 210.

⁷¹ *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Kardynała Prymasa Hlonda z dnia 20 grudnia 1939 r.*, w: tamże, s. 208–209.

⁷² *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Kardynała Prymasa Hlonda z dnia 3 stycznia 1940 r.*, w: tamże, s. 211–212; S. Bylina, *Relacje państwo–Kościół katolicki w świetle dyplomatycznych stosunków z Watykanem w latach 1918–1939*, „Rozprawy Społeczne” [Biała Podlaska] 2011, t. V, nr 2, s. 3–12.

⁷³ Juliusz Łukasiewicz (1892–1951), dyplomata, ambasador. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleńcji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja...*, s. 202; *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia, 3 stycznia 1940 r.*, w: tamże, s. 212.

⁷⁴ Leon Noel (1888–1987), od 1935 roku ambasador Francji w Warszawie, następnie w Angers. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eksceleńcji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 27 września 1939 r.*, w: tamże, s. 197.

⁷⁵ Kazimierz Papee (1889–1979), poseł, ambasador przy Stolicy Apostolskiej w latach 1939–1958. *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia, 3 stycznia 1940 r.*, w: tamże, s. 212; *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 25 lutego 1940 r.*, w: tamże, s. 214–215; *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia, 3 stycznia 1940 r.*, w: tamże, s. 221.

⁷⁶ Winston Churchill (1874–1965), premier Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii. *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 28 grudnia, 3 stycznia, 10 marca 1940 r.*, w: tamże, s. 218; *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 28 kwietnia 1941 r.*, w: tamże, s. 232.

Delano Roosevelt⁷⁷ czy Edouard Daladier⁷⁸, a nawet Adolf Hitler⁷⁹. Ważnym punktem korespondencji była kwestia obozów jenieckich⁸⁰ i koncentracyjnych⁸¹. Wymieniali nazwiska zamordowanych księży i cywili⁸². Poruszyli sprawę zbrodni katyńskiej⁸³.

Podsumowując zawartość korespondencji z okresu wojny, można powiedzieć, że jest przepełniona tęsknotą za krajem i waleczną postawą. Pojawia się jednak nuta zadumy nad tym, co będzie po zakończeniu wojny i jak społeczność oceni wyjazd pasterzy z kraju we wrześniu 1939 roku. Bp J. Gawlina pisał: „Jestem przekonany, że nie tu, lecz w Polsce stworzy się nowy załęczek wśród młodzieży i chłopów. Co więcej, ci nas po powrocie sądzić i na nowo weryfikować będą”⁸⁴.

3. Powojenne losy w latach 1945–1948

Prymas A. Hlond powrócił do Polski przez Rzym, do Poznania, po zakończeniu wojny 20 lipca 1945 roku, aby kierować losami Kościoła w kraju.

Po zakończeniu wojny kapłani spotkali się w Rzymie 7 czerwca 1945 roku na czterogodzinnej konferencji. Spotkanie opisał bp J. Gawlina: „Kardynał radził mi odłączyć się powoli od Anglii i przygotować sobie po pewnym czasie powrót do Polski, gdzie przewiduje się dla mnie przyszłą metropolię gdańską”⁸⁵. Kolejne

⁷⁷ Franklin Delano Roosevelt (1882–1945), prezydent Stanów Zjednoczonych. *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda* [brak daty], w: tamże, s. 239.

⁷⁸ Edouard Daladier (1884–1970), polityk francuski, premier w latach 1938–1940. *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia 1939 r.*, w: tamże, s. 210; *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia, 3 stycznia 1940 r.*, w: tamże, s. 212.

⁷⁹ Adolf Hitler (1889–1945), dyktator III Rzeszy. *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eminencji A. Hlonda z dnia 25 października 1942 r.*, w: tamże, s. 250.

⁸⁰ *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Eksceleencji A. Hlonda z dnia 14 lutego 1940 r.*, w: tamże, s. 214.

⁸¹ *Pismo Biskupa J. Gawliny do Eksceleencji! A. Hlonda z dnia 15 lutego 1941 r.*, w: tamże, s. 227.

⁸² *Pismo Hlonda do Eksceleencji J. Gawliny z dnia 28 lipca 1941 r.*, w: tamże, s. 236.

⁸³ *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Kardynała Prymasa Hlonda z dnia 27 października 1941 r.*, w: tamże, s. 242.

⁸⁴ *Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Najdostojniejszego Księdza Prymasa A. Hlonda z dnia 17 grudnia 1939 r.*, w: tamże, s. 208.

⁸⁵ J. Gawlina, *Wspomnienia...*, s. 341.

spotkania odbyły się 9 czerwca na śniadaniu z nuncjuszem F. Cortesim⁸⁶ oraz 13 czerwca u ambasadora K. Pappego⁸⁷. Dnia 24 czerwca 1945 roku bp J. Gawlina został poinformowany, że prymas wraca do Polski, dlatego pożegnał się z nim⁸⁸.

Bp J. Gawlina w dekrete Świątej Kongregacji dla Nadzwyczajnych Spraw Kościelnych nr 640/45 z dnia 8 lutego 1945 roku otrzymał jurysdykcję nad wszystkimi emigrantami i wygnańcami polskimi poza krajem oraz specjalną opiekę nad księżmi, którzy od początku wojny lub później wyjechali z Polski. Jednocześnie został mianowany zastępcą prymasa w sprawach duszpasterstwa Polaków za granicą z tymi samymi prawami. Został biskupem-opiekunem polskich uchodźców w Niemczech i Austrii⁸⁹.

Kolejne spotkanie pasterzy odbyło się w Rzymie między 23 listopadem a 25 grudniem 1946 roku, kiedy to prymas na dłużej przyjechał do Rzymu. Przekonywał wtedy bp. J. Gawlinę, że jeszcze na pewien czas powinien odłożyć plany powrotu do Polski i objąć rektorat kościoła polskiego św. Stanisława w Rzymie. Bp J. Gawlina skomentował tę propozycję: „Po namyśle zgodziłem się, lecz dodałem, że z doświadczenia wiem, iż prowizoria trwają zazwyczaj długo”⁹⁰. Troską A. Hlonda było, aby J. Gawlina powrócił do Polski: „Proszę się tam nie zasiadzieć, bo gdy wybije godzina opatrności, pragniemy powitać tu z radością Waszą Ekscelencję na jednej ze starych lub nowych siedzib biskupich”⁹¹. Poruszał tę sprawę kilkakrotnie: „I czy z paszportem nie ma już nic do zrobienia? Wielka szkoda, że sprawa się przewleka. Dziwne są drogi Opatrzności”⁹². Ostatecznie jednoznaczny sprzeciw władz państwowych uniemożliwił powrót bp. J. Gawliny do Polski nawet po śmierci prymasa A. Hlonda 22 października 1948 roku, chociaż kardynał miał taką nadzieję: „Wielka szkoda, że Ekscelencja nie wraca. Nie przypuszczałem, że sprawa powrotu natrafi na taki sprzeciw. Wierzę, że ze strony władz naszych nie padło w tym względzie ostatnie słowo”⁹³.

⁸⁶ Kard. Filipie Cortesi, nuncjusz apostolski w Polsce w latach 1937–1939. J. Gawlina, *Wspomnienia...*, s. 342.

⁸⁷ Tamże, s. 344.

⁸⁸ Tamże.

⁸⁹ *Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 8 lipca 1947 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja...*, s. 258–259.

⁹⁰ J. Gawlina, *Wspomnienia...*, s. 382.

⁹¹ Tamże, s. 386.

⁹² *Pismo Prymasa Polski Hlonda do Ekscelencji J. Gawliny z dnia 7 lipca 1948 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja...*, s. 273.

⁹³ *Pismo Prymasa Polski Hlonda do Ekscelencji J. Gawliny z dnia 16 czerwca 1948 r.*, w: tamże, s. 269.

Zakończenie

Wspólna droga, jaką przebyli biskupi Kościoła katolickiego, ukazuje wielką determinację w dążeniu do prawdy. W korespondencji prowadzonej już z diecezji katowickiej dają się zauważyć wspólne tematy i dążenia w trosce o wiarę katolicką. Wspólna droga w biskupstwie pokazuje, jak potrafił kard. A. Hlond wspierać poczynania swojego kapłana i przyjaciela. Poprzez kolejne nominacje ks. J. Gawliny zauważamy wielkie zaufanie, jakim go darzył, a także odpowiedzialne podejście nominowanego do powierzonych zadań.

Jako biskup J. Gawlina nie zapomina o swoim mentorze i w dalszym ciągu opisuje mu problemy, jakie napotyka na swojej drodze. Wspólnie opuścili Polskę w 1939 roku, aby tworzyć zaplecze zagraniczne w trosce o losy Polski i Polaków. Dzięki staraniom prymasa A. Hlonda bp J. Gawlina otrzymuje jurysdykcję od papieża Piusa XII, która wzmacnia rangę Polski na arenie międzynarodowej.

Po zakończeniu działań wojennych prymas A. Hlond wrócił do Polski, natomiast bp J. Gawlina był zmuszony zostać w Rzymie. W dalszym ciągu kapłani pozostawali w łączności. Świadczy o tym korespondencja, która wskazuje na bratnie relacje, nacechowane zaufaniem i dyskrecją. Jedyną sprawą, która dzieliła te wybitne postaci w historii Kościoła katolickiego i Polski, było to, że prymas A. Hlond kierował losami Kościoła w Polsce, natomiast bp J. Gawlina był opiekunem emigracji polskiej bez możliwości powrotu do kraju.

Gdy prymas A. Hlond umierał, abp J. Gawlina przebywał w Stanach Zjednoczonych, w Filadelfii, na III Ogólnokrajowym Zjeździe Ligi Katolickiej. Podczas Mszy św. w katedrze św. Patryka w Nowym Jorku powiedział: „Największy bojownik o wiarę poległ. Lecz zanim ten chorąży Boży umarł, zatknął głęboko w ziemię drzewce swego sztandaru. To nic, że ja umieram – byle tylko mój sztandar zwycięsko powiewał! A na chorągwi jego czytamy słowa: «Bóg i Ojczyzna!»⁹⁴.

---

⁹⁴ J. Gawlina, *Mowa wygłoszona podczas żałobnego nabożeństwa, odprawionego za duszę śp. Augusta kard. Hlonda, prymasa Polski w katedrze św. Patryka w Nowym Jorku, dnia 29 października 1948 r.*, w: tenże, *Z wojny i wygnania. Listy i orędzia pasterskie, kazania, przemówienia*, Rzym 1952, s. 268, za: ks. D. Bednarski, *August Hlond i Józef Gawlina...*, s. 57; S. Bylina, *Relacje kard. Augusta Hlonda z abp. Józefem Gawliną w latach 1923–1933*.

Bibliografia

I. Źródła

- Gawlina J., *Mowa wygłoszona podczas żałobnego nabożeństwa, odprawionego za duszę śp. Augusta kard. Hlonda, prymasa Polski w katedrze św. Patryka w Nowym Jorku, dnia 29 października 1948 r.*, w: J. Gawlina, *Z wojny i wygnania. Listy i orędzia pasterskie, kazania, przemówienia*, Rzym 1952, s. 268.
- Gawlina J., *Wspomnienia*, Katowice 2004.
- Myszor J., Konieczny J. ks. (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003.
- Pismo Administratora Apostolskiego Ks. Augusta Hlonda do Wielebnego Ks. Józefa Gawliny w Katowicach z dnia 15 stycznia 1925 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 20.
- Pismo Biskupa J. Gawliny do Ekscelencji! A. Hlonda z dnia 15 lutego 1941 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 227.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Ekscelencji A. Hlonda z dnia 14 lutego 1940 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 214.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Kardynała Prymasa Hlonda z dnia 11 września 1934 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 161.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Kardynała Prymasa Hlonda z dnia 5 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 199.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Kardynała Prymasa Hlonda z dnia 20 grudnia 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 208–209.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Kardynała Prymasa Hlonda z dnia 3 stycznia 1940 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 211–212.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Kardynała Prymasa Hlonda z dnia 27 października 1941 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 242.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 4 maja 1937 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 178.

- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 8 maja 1938 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 184.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 4 maja 1937 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 178.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 27 września 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 196–198.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 25 kwietnia 1937 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 177.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 5 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 199, 248.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 202.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 17 lutego 1937 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 173.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 8 lipca 1947 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 260.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 202–205.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 stycznia 1948 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 268.

- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 25 kwietnia 1937 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 177.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 27 września 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 196.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 8 lipca 1947 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 260.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 203.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 201.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 8 lipca 1947 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 259–260.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 203.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 27 września 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 196–198.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 203–206.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 17 lutego 1937 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 173.

- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 26 marca 1937 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 175.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 5 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 199.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 204.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 21 stycznia 1941 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 224.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 204.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 5 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 199.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 202.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 12 stycznia 1948 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 267–268.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 204.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 27 września 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 198.

- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 203–204.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 14 listopada 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 202.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 27 września 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 197.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 8 lipca 1947 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 258–259.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eminencji A. Hlonda z dnia 25 października 1942 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 250.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eminencji Hlonda z dnia 31 styczeń 1936 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 165–166.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 8 listopada 1941 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 244–245.
- Pismo Biskupa polowego Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 27 maja 1945 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 253.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Najdostojniejszego Księdza Prymasa A. Hlonda z dnia 17 grudnia 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 207–208.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Ekscelencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 25 października 1938 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 186–191.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji A. Hlonda z dnia 18 października 1937 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 179–180.

- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 28 kwietnia 1941 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 232.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 19 sierpnia 1941 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 238.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 28 grudnia, 10 marca 1940 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 218.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda z dnia 28 kwietnia 1941 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 232.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! A. Hlonda [brak daty]*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 239.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia, 3 stycznia 1940 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 212.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 20 grudnia 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 209.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 3 stycznia 1940 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 212.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 20 grudnia 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 209.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 210.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 20 grudnia 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 209.

- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 210.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia 3 stycznia 1940 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 212.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 25 lutego 1940 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 214–215.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia, 3 stycznia 1940 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 221.
- Pismo Biskupa polowego J. Gawliny do Waszej Eminencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa A. Hlonda z dnia 28 grudnia 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 210.
- Pismo Biskupa polowego Józefa Gawliny do Waszej Eminencji A. Hlonda z dnia 28 sierpnia 1939 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 194–195.
- Pismo Ks. Biskupa J. Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 25 listopada 1934 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 162–163.
- Pismo Ks. Biskupa J. Gawliny do Waszej Eminencji Hlonda z dnia 11 września 1934 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 161.
- Pismo ks. J. Gawliny do Waszej Eksceleencji! Najdostojniejszego Księdza Kardynała Prymasa! A. Hlonda z dnia 4 lipca 1931 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 139.
- Pismo Prymasa Polski Hlonda do Eksceleencji J. Gawliny z dnia 7 lipca 1948 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 273.
- Pismo Prymasa Polski Hlonda do Eksceleencji J. Gawliny z dnia 16 czerwca 1948 r.*, w: J. Myszor, ks. J. Konieczny (wyd. i oprac.), *Korespondencja Augusta Hlonda i Józefa Gawliny w latach 1924–1948*, Katowice 2003, s. 269.

Wysocki W.J. (red.), *Kapelani wrześniowi Służba duszpasterska w Wojsku Polskim w 1939 r. Dokumenty, relacje, opracowania*, Warszawa 2001, s. 315–356.

II. Literatura

- Bednarski D. ks., *August Hlond i Józef Gawlina: współpracownicy i wizjonerzy*, w: ks. J. Myszor (red.), *Biskup August Hlond i jego diecezja*, Katowice 2013, s. 57–67.
- Bylina S., *Relacje kard. Augusta Hlonda z abp. Józefem Gawliną w latach 1923–1933*, w: Z. Kępa (red.), *Arcybiskup Józef Gawlina w oczach historyków i duszpasterzy*, Warszawa–Mińsk Mazowiecki 2016, s. 23–37.
- Bylina S., *Relacje państwo – Kościół katolicki w świetle dyplomatycznych stosunków z Watykanem w latach 1918–1939*, „Rozprawy Społeczne” [Biała Podlaska] 2011, t. V, nr 2, s. 3–12.
- Bylina S., *Solidarność Piusa XII wobec sprawy polskiej w latach okupacji hitlerowskiej*, w: E. Jarmoch, A.W. Świdorski, I.A. Trzpil (red.), *Bezpieczeństwo człowieka a solidarność*, Siedlce 2013, s. 75–86.
- Gawlina J., *Ks. Prymas Hlond jako Biskup Śląski*, „Duszpasterz Polski Zagranicą” 3–4 (1952), s. 20–29.
- Jakubowski W., Solarczyk M. ks., *Organizacja Kościoła rzymskokatolickiego na ziemiach polskich od X do XX wieku*, Warszawa–Olsztyn 2011.
- Myszor J. ks., *Czy na Górnym Śląsku potrzebna była nowa diecezja*, w: Myszor J. ks. (red.), *Biskup August Hlond i jego diecezja*, Katowice 2013, s. 20–34.
- Taras P., *Gawlina Józef Feliks*, [hasło w:] *Encyklopedia katolicka*, t. V, Lublin 1989, k. 897–888.
- Wesoły S. abp., *Stosunki między generałem Sikorskim i biskupem J. Gawliną*, „Zeszyty Historyczne” 1991, t. XCV, s. 24.
- Wilk S. SDB, *Biskupi polowi Wojska Polskiego w II Rzeczypospolitej*, w: J. Ziółek (red.), *Historia duszpasterstwa wojskowego na ziemiach polskich*, Lublin 2004, s. 379.

RELACJE KARDYNAŁA AUGUSTA HLONDA Z ARCYBISKUPEM JÓZEFEM GAWLINĄ W LATACH 1933–1948

Streszczenie

Wspólne dzieje kapłanów kard. Augusta Hlonda z abp. Józefem Gawliną w latach 1933–1948 przeplatają się z istotnymi wydarzeniami w dziejach zarówno Kościoła katolickiego w Polsce, jak i na świecie. Wzajemne spotkania i korespondencja ukazują wielkie zaufanie i dyskreję w poruszaniu zagadnień na najwyższym szczeblu. Wszelkie postacie

omawiane w artykule posiadają znaczącą rangę w istnieniu i funkcjonowaniu Kościoła katolickiego, jak również Ordynariatu Polowego w Polsce i na emigracji.

Słowa kluczowe: Kościół katolicki, prymas, biskup, diecezja

**CARDINAL AUGUST HLOND AND ARCHBISHOP JÓZEF GAWLINA
IN THE YEARS 1933–1948
– RELATIONSHIPS**

Summary

The common history of priests Cardinal August Hlond and Archbishop Joseph Gawlina in the years 1933–1948 is interspersed with the major events in the history of the Catholic Church in Poland and the world. Mutual meetings and correspondence show great trust and discretion in moving issues at the highest level. All figures discussed in this article have significant importance in the existence and functioning of the Catholic Church as well as the Military Ordinariate in Poland and Emigration.

Keywords: Catholic Church, Primate, bishop, diocese

Translated by Mirosława Landowska